

I FOLKEDRABENES SKYGGER

En anmeldelse af

Thomas Brudholm og Martin Mennecke (red.):

Efter folkedrab: En flerfaglig undervisningsbog

København: Dansk Institut for Internationale Studier, 2007. 246 sider.

Johannes Lang

Den nye bog fra Dansk Institut for Internationale Studier, 'Efter Folkedrab: En flerfaglig undervisningsbog', begynder med følgende citat af William Faulkner: »The past is never dead. It's not even past.« Fortiden lever videre i nutiden; fordrejet, muteret – men til stede, på en ny måde.

Tag et eksempel. Lige uden for koncentrationslejren Auschwitz står der i dag en stor villa, med udsigt til krematorium 1. Under den Anden Verdenskrig boede Auschwitz's første kommandant, Rudolf Höss, her med sin familie, og fra sit kontor kunne han se røgen fra skorstenen; den visuelle rest efter tilintetgjorte mennesker. Mennesker dræbt, fordi de tilhørte en bestemt gruppe individer – formentlig anderledes end Höss. I dag bor en anden familie der, i villaen. En polsk familie, som kom tilbage efter krigen, efter folkedrab, for at kræve sin bolig tilbage. »Hvordan kan de det?« spørger de besøgende guiden. I svaret kan man næsten fornemme, at spørgsmålet opfattes som en fornærmelse: »Selvfølgelig kan de. De er nødt til det. Tyskerne kom og tog deres hus – selvfølgelig vil de have det tilbage. Mine bedsteforældre kom også tilbage; de bor 18 km herfra. De kom tilbage og forsøgte at genopbygge deres liv.« Sådanne historier er der mange af i denne del af Europa. Selv krematoriernes mursten i Birkenau fik ikke fred, men blev i stedet byggemateriale til nye huse i nærheden.

»Historie handler om fortiden, men også om nutiden«, skriver Stine Thuge i sit bidrag. Og bogen 'Efter Folkedrab' handler netop om fortiden i nutiden; om den grimmeste, mørkeste fortid, i den komplekse nutid. Höss' udsigt til historiens største folkedrab er blevet til en polsk families udsigt til folkedrabenes største museum. Men det er et museum over en fortid, som er blevet aktuel for vores nutid, når der atter er snak om nye folkedrab.

Disse politiske voldskatastrofer fejrer ikke over et samfund uden at skade befolkningen; uden at påføre den sår. I dagens Danmark er disse sår efter folkedrab relativt svære at få øje på. De eneste danskere, der er berørt af denne

type masse mord, er de jøder, som oplevede Holocaust, og som mere end 60 år senere fortsat lever med psykiske ar efter konsekvenserne af nazisternes sadistiske fantasier. Ellers er ofrene for folke drab immigranter; flygtninge fra de dele af verden, som fortsat gennemlever disse menneskeskabte infernoer. Og det er heri, bogens største relevans ligger: folke drab sker fortsat. Efter Holocaust troede de fleste – specielt de jødiske overlevende – at dette var folke drabet, som ville sætte en stopper for alle fremtidige folke drab. Men ligesom Første Verdenskrig, »The war to end all wars«, blev tæt fulgt af den Anden Verdenskrig, har Holocaust desværre fået mange grimme efterfølgere. Listen er alt for lang, men det burde være nok at nævne Rwanda, Bosnien, og nu Sudan. Der synes at være tale om et fænomen; måske et syndrom? De kulturelle kontekster for folke drab er selvfølgelig meget forskellige, og de historiske rammer for volden ligeså, men elementer i processerne, som har ledt til disse blodbad, er uhyggeligt nemme at genkende. Man kan i hurtig rækkefølge nævne økonomiske kriser, politisk usikkerhed, og territorial strid. Men den vigtigste, og mest universelle mekanisme er den, hvor befolkningen fragmenteres og inddeles i konstruerede, men efterhånden markante, grupper. »Os« og »Dem« – eller *Os mod Dem*.

Dette skisma i befolkningen bliver ikke borte, kun ved at voldshandlingerne ophører. Afgrænsningerne lever videre, som hegelianske teser og antiteser. Der må bevidste strategier og politisk initiativ til for at opnå syntesen, som sætter fortiden i et perspektiv, der frigiver fremtiden. »Tiden efter folke drab bliver således en skellinie i et lands historie – mod et nyt styre med overgreb på bestemte samfundsgrupper, eller mod et mere trygt samfund, hvor ingen gruppe er udsat for systematisk forfølgelse og diskrimination«, som Lene Aggernæs og Martin Mennecke skriver på bogens side 222. Det er enormt svært at manøvrere langs denne skillelinje, og der kræves dyb indsigt i alle konfliktens facetter. I sin essens er det et kulturelt projekt, hvor både filosofi, litteratur, billedkunst, film og musik har vigtige roller at spille, i tillæg til retsmedicinernes undersøgelser, psykologens behandling, historikerens forklaringer, samt juristens og politikerens bestræbelser. Folkemordet rammer mennesket i alle dets dimensioner, og dette reflekteres i samfundet, som skal leve videre blandt masse mordets ruiner.

'Efter Folke drab' blev til efter forespørgsel fra lærere på ungdomsuddannelserne, som i forbindelse med den årlige Auschwitz-dag ønskede sig en flerfaglig bog om folke drab, som samtidig var på et højt fagligt niveau. Rent strukturelt har bogen 246 sider og elleve kapitler, i tillæg til de introducerende tekster, hvor hvert kapitel anlægger et fagligt perspektiv på temaet. Idéen er, at kapitlerne hver især skal kunne bruges i et eller flere fag på ungdomsuddannelsen. Det er altså en sådan ambitiøs bog, som nu foreligger, og det umiddelbart spændende er, om den lykkes i det, den ønsker: nemlig at belyse de mange aspekter af folke drabets konsekvenser på en sådan måde, at det bliver forståeligt for de fleste. Med andre ord: lever den op til lærernes forventninger og elevernes behov?

Efter at redaktørerne Thomas Brudholm og Martin Mennecke har defineret temaet og placeret bogen i sin kontekst, bliver læseren konfronteret med billedkunstens funktion i perioden efter folkedrab. Forfatter Dina Vester Feilbergs hovedfokus er her på kunsten som en nødvendig, alternativ tilgang til forståelse; en forståelse, som kan transcendere det verbale og rationelle. Men det påpeges samtidigt, at kunsten altid vil være en fortolkning, og den åbner sig derfor op for misbrug – også som et redskab i udførelsen af folkedrab. Spørgsmålet om fortolkning er en af linjerne, som går igennem bogen: Har litteratur, musik, billeder eller filosofi ret og evne til at skildre folkedrab?

Fortolkningen står derfor også centralt i Thomas Brudholms kapitel om filosofiens rolle i tiden efter folkedrab. Her er det den helt store fortolkning, som står på spil: nemlig vores konstruerede verdensbillede. »Der må i en vis forstand tænkes om fra begyndelsen« (s. 54). Store temaer som »tilgivelse« og »sammenligninger mellem folkedrab« håndteres elegant, og en af de andre store linjer i bogen kommer på denne måde til udtryk: Må man overhovedet sammenligne folkedrab? Det vigtigste her – som i bogen i øvrigt – er spørgsmålene. For der er i virkeligheden definitivt flere spørgsmål end svar, og dette er noget af det problematiske ved arbejdet med at forebygge folkedrab, samt for håndteringen af de udfordringer, man står over for efter katastrofen.

Så følger et meget interessant kapitel om historie – eller rettere sagt, erindringshistorie. Altså, om historien som konstruktion og produkt. Politiken bag mindesmærker diskuteres, og dermed åbenbarer de mange bagvedliggende konflikter og spørgsmål sig. Tilhører historien nogen mere end andre? Hvem har i så fald ret til at skrive historie? Kan historie bruges som et redskab til forsoning? Og ikke mindst: Hvad er farerne ved at glemme eller benægte historien? Stine Thuges velskrevne kapitel illustrerer, hvor kompleks verden er, når selve historien – det man skulle tro var utvivlsomme kendsgerninger – bliver en stridsarena. Men der findes samtidigt noget meget positivt i dette. Historien behøver nemlig ikke at begrænse os, og fortiden skal ikke fange os. Vi er frie til sammen at forstå historien på en måde som kan forsoner grupperne i samfundet og konstruere visioner om en bedre fremtid.

Men denne konstruktion gribes ikke ud af den blå luft. Hvis den skal være robust, må den bygge på en genuin forståelse af fortiden. Og det er ikke nok med kundskab om fakta; der må også være en empatisk dimension ved forståelsen. Og for at nå denne type indsigt må vi have et sprog for den. Det er dette sprog, Morten Lassen er på jagt efter i sit beundringsværdige bidrag om litteraturen efter folkedrab. Den tyske filosof, Theodor W. Adorno, påstod, at det var »barbarisk« at skrive digte efter Auschwitz, og det er denne tese, Lassen ønsker at problematisere. Beskrivelser af folkedrab må ikke nødvendigvis lede til en trivialisering af hændelserne. Der findes et sprog – der *må* findes et sprog – selv efter Auschwitz. Man er nødt til at »give

mørket et navn«, som Elie Wiesel sagde, og som Lassen er enig i. Dette er et spørgsmål om stil, og kapitlet præsenterer ulige former for litteratur, som kan gøre den empatiske forståelse af folkedrab mere opnåelig.

Karsten Fledelius tager denne tråd op og fører os ind i de audiovisuelle mediers verden og deres evne til at beskrive folkedrab. Den første genre er den, som forsøger at reflektere virkeligheden; nemlig dokumentargenren. Troværdighed er et centralt spørgsmål i denne sammenhæng. Hvor autentisk er det, vi ser? Hvad er valgt fra? Er det propaganda? Og hvad gør det egentlig med os, at se uhyrligheder til hverdag? Måske mister det grusomme sin oprindelige, voldsomme effekt på os? Mennesket bliver i så fald afhængig af en kontekst for empatisk at forstå, hvad katastrofen indebærer. Det individuelle må fremhæves for at modvirke, at vi drukner i folkedrabets enorme tragedie. Her diskuteres spillefilmen som en bro til virkeligheden gennem fiktionen.

Det er denne empatiske tilgang til historien, som også eftertrages af den musik, der forsøger at skildre folkedrab. I sit kapitel om musik efter folkedrab hævder Henrik Palsmar, at dette næppe kan gøres gennem sentimental musik lavet over en skabelon, sådan som filmmusik. Den virkelige følelse af tragedie opnås bedre gennem den atonale musiks ubehag, og dens mangel på symmetriske mønstre og åbenbar harmoni. I anden halvdel af kapitlet, spekuleres der i den aggressive heavy metal-genres (mis)brug af folkedrab som virkemiddel og som vare. Denne diskussion er måske det mest opsigtsvækkende og overraskende i bogen; specielt når den ender med at trække paralleller mellem »Judas Priests kunstneriske udsagn og Adornos filosofiske opfattelse af det nazistiske folkedrab« (s. 155). Uanset hvad man måtte mene om denne konklusion, bliver læseren af dette kapitel nok en gang påmindet om, at banaliteten altid lurer i skyggen som en trussel mod historiens kraftfuldhed.

På dette punkt gør bogen sit største spring. Hvor der har været en relativt harmonisk overgang fra tema til tema, indtræffer der her en definitiv diskontinuitet. For nu, i kapitel VIII, drejer det sig om naturvidenskabens bidrag til løsningen af problemer som opstår i kølvandet af folkedrab. Med ét ord: retsmedicinen. Retsantropolog Mark Skinner har skrevet et fascinerende kapitel om det, mange vil synes er et grotesk arbejde med at identificere lig i massegrave. Han går relativt detaljeret til værks og beskriver både metoder, etiske rammeværk og etiske dilemmaer inden for et område, få vil have kendskab til.

Fra retsmedicinens fokus på de døde skifter Peter Berliners kapitel, 'Psykologi', fokus over på de mennesker, som er i live, efter at stormen er stilnet af. Formålet er her at overveje psykologiske muligheder og begrænsninger i forhold til at støtte de overlevende. Hvordan hjælper man dem? Berliners hovedargument er, at den kliniske psykologis fokus på det individuelle er blevet for optaget af at kurere symptomer, noget, som har ekskluderet andre tilgange. Lidelse som følge af organiseret vold helbredes

bedst på det sociale niveau, gennem at invitere den overlevende ind i et fællesskab, som giver mulighed for social transformation. Der ligger en meget spændende kritik af den kliniske psykologi implicit i Berliners bidrag, men han vælger her at indtage en forsigtig linje.

Frida Hastrups kapitel om religion bringer os videre på rejsen ind i det psykiske; til det åndelige. Religion er ikke noget i sig selv, siger hun, men er i stedet ideer og handlemønstre, som får kraft gennem menneskelig tro på dem. Denne kraft kan forklare folkedrab, men den kan også knuses af voldens uforståelige grusomhed. Kirkens rolle i Rwanda diskuteres i denne sammenhæng, og hvordan overlevende mistede al tro, efter at de så, hvordan mennesker misbrugte religionens magt i folkemordets øjemed. Videre kan religion give ophav til en bestemt praksis efter folkedrab og undertrykkelse, som man fx så i den sydafrikanske proces efter apartheidstyrets fald. Det store spørgsmål er: Har vi brug for en irrationel, metafysisk reaktion efter noget så smertefuldt og uforståeligt som folkedrab? Og mere kritisk: Hvad er farligt ved denne forklaringsmodel?

Det ellefte, og sidste, kapitel omhandler de helt store processer på samfundsniveau. Lene Aggernæs og Martin Mennecke skitserer de politiske og juridiske spørgsmål og udfordringer, som opstår i efterspillet af folkedrab. Forfatterne pointerer det presserende faktum, »at konflikter ofte genopstår i løbet af de første fem år efter, at de væbnede handlinger er blevet standset« (s. 235). Hermed er scenen sat: ting skal ske hurtigt, men korrekt. Men hvordan skal de ske? Hvem skal bestemme, hvordan genopbygningen skal se ud? Hvordan undgår man at blæse nyt liv i folkedrabets gamle dynamikker? Skal man straffe gerningsmændene? I så fald, hvem af dem? Skal man måske tilgive dem og gå videre? Hvad opnår man gennem juridiske opgør med fortiden, og er det praktisk muligt? Kapitlet viser tydeligt, hvor svær tiden efter folkedrab er, og hvor mange aspekter man skal tage med i vurderingen. Det er et værdigt og passende punktum for en berigende og frustrerende læsning.

Ja, fortiden lever definitivt videre i nutiden; forpint, manipuleret – men til stede, på en ny måde. Følelsen jeg sidder tilbage med, efter at have læst bogen, er, at nutiden er en kontinuerlig kamp. En kamp for forståelse; en kamp for fortolkningsrettigheder; og en kamp for fremtiden. Alle disse hænger sammen, og bogens største bidrag er, at den gør dette tydeligt, også for et bredere (og vigtigt: yngre) publikum. Jeg savner nogle gange lidt mere diskussion, hvor faktafremlæggelsens format tager vel overhånd. Det er meningen at vække tanker, ikke besvare spørgsmål eller polemisere, men det er der, hvor bogen diskuterer, at den vækker flest tanker.

Dette er alligevel en mindre indsigelse, og jeg kan generelt samstemme med det, Uffe Østergård skriver i forordet. For jeg håber også, at denne bog vil »hjælpe til at kvalificere og dermed komplicere forståelsen af verden« (s. 9). Det komplekse og komplicerede ved folkedrab og tiden efter voldens

ophør er rigtig godt beskrevet, og måske forstår vi herefter bedre, hvordan en familie kan bo i Höss' villa, med udsigt til det gamle gaskammer?

Til sidst sidder man dog tilbage med flere spørgsmål, end da man begyndte at læse. Men det er kvalificerede spørgsmål, og man fornemmer, at der findes svar – at der *må* findes svar! Flere af bidragene skaber en følelse af, at vi, også som individer, har magt til at kæmpe kampen for den bedre fremtid. Denne kamp kan aldrig endelig vindes, men vi kan måske undgå at tabe den. En sådan indsigt kan vække det nødvendige politiske engagement, og bogen har derfor også mine bedste anbefalinger med på vejen.